

CS. BOGÁTS Dénes

Boszorkányságok és boszorkányperek Háromszéken a 17–18. században

(Kivonat)

CS. BOGÁTS Dénes a Székely Nemzeti Múzeum levéltárosa, igazgatóválasztmányi tagja, majd tiszteletbeli igazgatóőre volt, Háromszék múltjának egyik legjobb ismerője. Eddig inkább nyelv- és családtörténeti munkáit tartották számon, hagyatékának feldolgozása folyamatban van. Ennek eredményeként kezdjük közzéadni, ezúttal egy néprajzi vonatkozású, terepről származó információval is fűszerezett levéltári kutatásának anyagát, a „Szellemi sivatag” tudománytörténeti Délkeleti Intézet-kutatóprogram keretében. (A közlő.)

Előszó

CS. BOGÁTS Dénes azon fróink egyike, akinek munkásságáról majdnem teljesen elfeledkezett a hálátlan utókor: egy-két helytörténész, nyelvész, néprajzos tartja számon munkásságát. Emléke előtt még a Székely Nemzeti Múzeum munkaközössége sem tisztelgett kellőképpen, pedig viszonylag hosszú időn keresztül volt a múzeum levéltárosa, igazgatóválasztmányi tagja, majd tiszteletbeli igazgatóőre. Múzeumi munkásságáról eddig egyetlen rövid összefoglaló született, SZÉKELY Zoltán tollából, az 1955-ös múzeumi évkönyvben, BOGÁTS Dénes halálakor. Ez rövid, de nem teljes bibliográfiát is ad csikmadarasi BOGÁTS Dénes műveiről. (A kézirat leadása után jelent meg SAS Péter ismertetője, a Művelődés 1999/3 számában: In Memoriam CS. BOGÁTS Dénes. Halálának 50. évfordulója

alkalmából SAS Péter is közöl ízelítőt a Székely Nemzeti Múzeum irattárában maradt CS. BOGÁTS-hagyatékából. Szintén az évforduló kapcsán jelent meg a sepsiszentgyörgyi ALBERT kiadó jóvoltából a „Sepsiszentgyörgy története” hasonló kiadása. Szerk. megj.)

BOGÁTS Dénes elsősorban történész volt, akinek – mint levéltárosnak – az eredeti források fordultak meg a kezében. Így lett Háromszék múltjának egyik legjobb ismerője: Sepsiszentgyörgy város történetéről például az ő tollából származik az eddigi legjobb összefoglaló.

Valamelyest történészi és levéltárosi tevékenységével függ össze családtörténeti munkássága is: a Genealógiai Közlemények számos tanulmánya példázza BOGÁTS Dénes alaposágát ebben a témakörben.

Hasonlóan fontos helynévfeltáró munkássága: ő ad először történeti távlatot Háromszék helyneveinek.

Nyelvészeti munkásságát elsősorban az 1943-ban megjelent Háromszéki oklevél-szójegyzék fémjelezi.

Mint néprajzost, eddig senki sem emlegette, holott a háromszéki népszokások történeti rétegét ő ismertette vidékünkön először, levéltári forrásokból keresve elő a népszokásokra vonatkozó adatokat, utat nyitva ezzel egy olyan történeti-néprajzi feldolgozáshoz, amely még mindig várat magára.

1999-ben, halálának 50. évfordulóján hadd emlékezzünk csikmadarasi BOGÁTS Dénesre egy kéziratban maradt tanulmányával, amely a Székely Nemzeti Múzeum kézirtatárában őrződött meg, két példányban. A kéziratok leltári száma 267/1936, 13 számozott gépelt oldal az első példány minden oldalán a múzeum „* MUZEUL NAȚIONAL SĂCUESC * SFT. GHEORGHE” körfeliratú nagy kerekpecsétje, oldalai két szúrással piros zsinórral összefűzve, az összefűzés ugyanazzal a pecséttel hitelesítve (a másodpéldányon csak az összefűzés hitelesített).

Amint az az előadásnak egy kézirat oldalán szintén fennmaradt bevezető szövegéből kiderül, a múzeum levéltárában található hasonló jellegű, értékű adatokra, publikussá tételükre BOGÁTS már évekkel korábban felhívta CSU-

TAK Vilmosnak, az akkori híres múzeumigazgatónak a figyelmét. CSUTAK sürgette a feldolgozó munka megkezdését, és ő fogalmazta meg azt, hogy (megfelelőbb nyilvánosság hiányában, legalább) ismeretterjesztő előadások formájában, közzé kell tenni a feltártakat. (Itt köszönöm meg TÓTH Szabolcsnak, hogy felhívta figyelmemet erre a fontos, kiegészítő levéltári adalékra). A felkérést dr. KERESZTES Károly alelnök tette meg, a múzeum ügyvezető tanácsának ülésén, és az ismeretterjesztő előadást is a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya szervezte. BOGÁTS munkája itt hangzott el, 1936. december 19-én, a múzeum dísztermében. Az előadást a Székely Nép dec. 6.-i, 13.-i, (utádatált vasárnap) 20.-i számában hirdetik meg, a dec. 25.-i számbeli ismertető hosszan idéz is az előadás szövegéből. Az ismeretterjesztő jelleg magyarázó oldott, a laikus közönséget célzó stílusát is. Mivel előadásra készült, az akkori cenzúraszabályok értelmében a szerző kénytelen volt fekete tintával kihúzni a magyar helyneveket, esetenként az áthúzás fölé odaírva az éppen használatos hivatalos román névváltozatot.

A 17–18. századba visszavezető tanulmány különleges értéke, hogy három, Háromszéken lejátszódott boszorkányper anyagát ismerhetjük meg belőle: egy 1643-as kovásznait, egy 1731-es kézdi székít és egy 1742-es zágoni asszony perét. Háromszék levéltára 1936 óta nagyon szétzilálódott: a múzeumban őrzött kéziratok nagy részét megsemmisítette az 1945-ös zalaegerszegi bombatalálat, a megmaradt anyag pedig átkerült a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárba, ahol épen vagy kevésbé épen élte át a kommunizmus éveit. Valószínűleg ebben az anyagban volt a három itt közölt boszorkányper pontos, eredeti jegyzőkönyve is, így BOGÁTS Dénes nem csak felfedezője és feldolgozója volt ennek az anyagnak, de egyben leletmentőnek is minősíthető.

A dolgozat első fele szintén levéltári, és a harmincas években is élő szájhagyományra alapoz, pontosan beleláthatunk abba, hogy Háromszéken mi minősült ebben az időben „boszorkányosságnak”. A jegyzet nem a közölt szöveg kimerítő behasonlítását célozza (pl. hiedelem-

vagy perrendtartási motívumanyagát illetően), ezt további regionális forrásfeltárás után érdemesebb elvégezni. A közlés hangsúlya a tudománytörténeti restitúcióra esik, ezért pontosítjuk még a legjelentéktelenebb adalékot is (pl. a helynevek kényszerű átirásában), hogy CS. BOGÁTS tudományos műhelyét, munkakörülményeit tisztábban láthassuk. A dolgozat összetett szavait, központosítását, hangírását – a tájnyelvi alakokat leszámítva a szöveget általában, mai helyesírás szerinti közöljük. A bevezető szöveget a közlésben a dolgozat elejére illesztettük, dőlt betűvel, a cím után, lehangyva az oldal fejről az 1. sorszámot. Az ívet korábban gemkapoccsal a dolgozat elejére is kapcsolták, valószínűleg maga BOGÁTS – erre vonatkozhat a sorszám. Az oldal alja szabad, a beköszöntő szöveg lezártnak tűnik.

CS. BOGÁTS Dénes hagyatékának feltárása, feldolgozása folyamatban van. Bízunk abban, hogy ez az első anyagközlés is jelezni képes kultúrtörténeti értékét.

SZ. GAZDA Enikő

BOGÁTS Dénes

Boszorkányosságok és boszorkányperek

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Nehány évvel ezelőtt múzeumunk feledhetetlen igazgatójának, néhai CSUTAK Vilmosnak felhívtam figyelmét arra, hogy a múzeum okmánytárában igen becses adatok találhatóak a székelység szellemi életére, szokásaira, erkölcsére vonatkozólag, melyeket össze kellene gyűjtenünk, és valami úton-módon közkinccsé tennünk.

CSUTAK Vilmos, kinek figyelme mindenre kiterjedt, tisztában volt a kérdés etnografiai és etnológiai (a két idegen szó áthúzva, föléírva: néprajzi – SZ.G.E.) jelentőségével, nagyon biztatott arra, hogy a gyűjtést kezdjem meg. Már megbeszélésünk első pillanatában megfogamzott agyában a gondolat, ha másképp nem lehet, ismeretterjesztő előadások keretében tegyük közzé a régi székely nép szellemi-, lelki világára jellemző adatokat.

Azért midőn a múzeum ügyvezető tanácsának legutóbbi gyűlésén dr. KERESZTES Károly alelnök úr, kinek szintén tudomása volt ebbeli kutatásaimról, felkért

egy előadás megtartására, visszaemlékeztem néhai CSU-TAK Vilmos óhajára, örömmel vállaltam azon feladatot, hogy gyűjteményemből egy csukoréket mai előadásom keretében a mélyen t. közönséggel megismertsek.

Mielőtt egynehány régi boszorkányt ismertetnék, lássuk először azt, hogy tulajdonképpen kik és mik azok a boszorkányok, kikről kisgyermek korunkban annyi mesét hallottunk, majd olvastunk, és akik oly sok nyugtalan, nehéz álmú éjszakát okoztak nekünk.

Az ősi pogány világban az emberek képzeletében az isteneken kívül még különböző lények is éltek, kiknek működési terük és cselekvési képességük megosztott az istenek és emberek működési tere és cselekvési képessége között.

E rendkívüli lények két csoportba oszthatók. Az elsőbe tartoznak a félistenek vagy hősök, az óriások és a tündérek. Második csoportba tartoznak az ördögök, boszorkányok, lidércek s ezekhez hasonló rossz lelkek. Népmeséinkben hősökkel, óriásokkal, törpékkel, tündérekkel, boszorkányokkal lépten-nyomon találkozunk, kik hol külön-külön, hol meg együttesen szerepelnek.

A hősök mindig rokonszenves alakok. Az óriások, a törpék és a tündérek két csoportra oszlanak, jókra és gonoszakra. A boszorkányok, lidércek és az ezekhez hasonló rossz szellemek vagy alakok közt jókra nem találunk.

A boszorkányokról szóló hit az ősi pogány világból átjött a keresztény világba is. Ebben a világban azonban szerepük módosult. Míg a pogány világban a boszorkányok cselekvési köre a kuruzslásokban kimerül, addig a keresztény világban, különösen az ún. sötét középkorban, mikor az emberek sok rendkívüli dolgot megmagyarázni nem tudtak, azokat a boszorkányoknak tulajdonították, kiket egy eretnek szekta tagjainak tekintettek, és akik rendkívüli képességekkel vannak felruházva. Meg voltak győződve arról, hogy a boszorkányok az ördögökkel állnak összeköttetésben, azoknak szeretői, s mint ilyenek, az ördögök segítségével rendkívüli, természetfölötti dolgokat képesek véghezvinni. Elsősorban is emberi alakjukat akkor tudják megváltoztatni, amikor akarják. Mivel az ördögökkel állnak szövetségben, természetesen Istent meg kell tagadniuk, lemondottak az örök üdvösségről, s hivatásukból és kötelezettségeikből kifolyólag fő feladatuk volt az emberek megrontása, azoknak bármilyen úton el-

pusztítása, vagy legalábbis károkozás, melyeknek véghezvitelére sok eszköz állt rendelkezésükre.

A nyugati államokban a boszorkányokban való hit nagyon hosszú ideig élt a köztudatban, nemcsak a középkorban, hanem bizony még az újkorban is. Mivel a boszorkányság mestersége egyike volt a legnagyobb bűnöknek, azt üldözni és szigorúan büntetni kellett. Az idő megszülte a hírhedtét vált inquititiot. A boszorkányoknak meg kellett halniuk. Vétkeikért máglya általi halálra ítéltettek. Üldöztetésük a XIV. század elején indul meg Spanyolországban, honnan csakhamar elterjed Olasz-, Francia- és Németországba is.

VIII. Incze pápa 1484-ben kiadott bullájában előírja a boszorkányperreknél betartandó szabályokat. Ekkor kezdődik meg az üldözések és legszörnyűbb kínvallatásoknak korszaka, melynek eredményeképpen évszázadok folyamán igen sok ezerre rúg a szerencsétlen áldozatoknak száma. A boszorkányokról szóló hiedelmet sem a műveltség hatalmas fellendülése, sem pedig a reformáció nem képesek, nem megállítani, nem kiirtani, de még enyhíteni sem. Csodálatos dolog, hogy a reformáció, mely oly sok mindent kárhozott, megtagadott és elvetett, ezt a kérdést nem érinti. Létezésükben a protestánsok éppen úgy hisznek, mint ahogyan a katolikusok, s ők is épp oly buzgósággal égetik meg. Maga a nagy reformátor KÁLVIN János is egész sereget küld máglyára.

Nálunk Erdélyben¹ inquitio soha sem volt. A középkorból boszorkányperrel semmi adatunk nem maradt fenn. Legrégibb 1565-ből ismeretes Kolozsvártól.² A boszorkány szóval, alaposan fűszerezve mindenféle jelzővel, mint becsületsértő kifejezéssel Háromszéken³ elég gyakran találkozunk, melyre legrégibb adatunk 1608-ból van, de tulajdonképpeni boszorkányperrel az 1643 évet megelőzőleg nincs tudomásunk⁴. Azután is ritkaságszámba megy. E perek nem oly nagyszabásúak, mint Európa nyugati államaiban, és ha alaposan megvizsgáljuk, rendszerint vagy közönséges házasságtörési esetté zsugorodnak össze, vagy a szó legszorosabb értelmében közönséges kuruzslásoknak lehet minősíteni. Igaz, hogy a XVIII. század elején nálunk is kezd egy kissé nyugati mintát fölvenni, de sohasem fajul oda, hová Nyugat jutott. Itt nyugodtan védheti magát a boszorkánysággal bevádolt egyén. Leiki izgalmakat ugyan kell kiállania, de tanúkat állíthat, ártatlanságát igazolhatja. Igazsága esetén

sértetlenül megszabadulhat. Attól nem kell félnie, hogy feltétlenül keresztül kell esnie a boszorkánypróbákon, pl. a vízben való megúsztatáson. A próbáknak, ha meg is kell történniök, enyhített formában esik keresztül. Nyugatnak kellett volna idejönnie és tanulnia!

Mint említettem, a pogány korban a boszorkányok szerepe a szelídebb formájú kuruzslásban nyilvánult meg és merült ki, mert velük szemben a papok és más hozzájuk hasonló szerepet betöltő(k) a természetes uruzsolással, azaz orvoslással, illetve gyógyítással foglalkoztak. Midőn a népek kezdték fölvenni a keresztény vallást, sok fajta pogány szokással együtt babonájukat is magukkal hozták, melyeknek egy része, mivel kiirtani nem lehetett, a keresztény vallás hitelmivel elvegyülve elfajzottak. Ekkor kezdte az eredetileg természetes gyógykezelést, a kuruzslást túlszámolni, mely hosszú évszázadokon keresztül enyhébb formában napjainkig is fennmaradt, mert nem lehet tagadni, ma is megvan. Kuruzsolnak gyógyítás, kuruzsolnak megrontás céljából. Őnt öntenek hideg-lelés és ijedség ellen, ugyancsak, ha lidérc szállta meg az embert, és ki akarják űzni. Hideglelés vagy sárgaságba esett ember részére nemcsak az ónöntés hasznos, hanem pl. a következő orvosság is: valakinek a hajából három tetűt kiszedni, egy üveg borban vagy pálinkában megitatni, vagy ételbe keverve megetetni. Őnt öntenek ma is, ha a fiatalok meg akarják tudni a jövendőt.

Vízvetésnek helye akkor van, ha valakit megigéznek.

Ember- és állatbetegségeknél ráolvasnak vagy különféle varázsszavak mondása közben készített orvosságot használnak, pl. agárnak vagy más kutyának a fejét le kell vágni és megégetni, a hamvát mézzel összekeverni és flastromvászsonra felkenve, igen hasznos orvosság oldalfájás ellen.

Roszsabb fajtája a kuruzslásnak a megcsinálás, mely által a boszorkány arra törekszik, hogy az embereknek vagy állatoknak ártson, tehát szándéka gonosz. A megcsinálásnak a fogalma, ha alaposan vizsgáljuk, nagyon tág, mert gyakran előfordul, ami egyiknek ártalmára van, az a másiknak hasznát szolgálja. Fő megrontó szerük Háromszéken a bú-báj volt, azért az ilyent készítő asszonyoknak bújös-bajos boszorkány nevük volt, igen gyakran lidérces boszorkány, aki mint 1682 évből olvasható, „lidérces szekéren” jár. Teleki

KÁDÁR Miklós CSÜRÓS Miklósnét 1635-ben lidérces boszorkánynak nevezi.

A bűbáj állhatott ételből, állhatott italból, melyeket készítője annak, akit el akart pusztítani, rendszeren ajándékba küldte, vagy pedig titokban árulta. Állhatott a bűbáj egyéb babonás anyagból, jelből, rajzból, melyet ruhába is lehetett varni.

1672-ben SZABOLCSI Erzsébet Uzonban⁵ PETŐ Ferencné azzal vádolja, hogy azon hírt terjeszti, hogy ő, vagyis SZABOLCSI Erzsébet korszóba csinálja a bűbajt, melyet csak hajnalban szabad megújítani, hogy használjon.

1687-ben TEMÉRDEK Istvánné Anna asszony PALOCSKA László ügyvéd útján azzal vádolja LUKÁCS Annát, hogy boszorkánynak szidta, továbbá ünője tejét elguruzsolta.

Ugyancsak ezen évben vádolja ÁLMÁSI Istvánné Erzsók asszony JANCSÓ Jakab ügyvéd útján KÖVÉR Ferencné Annát, hogy más ember esztenájára ment, ott bűvölt-bájolt s a juhoknak tejét elvette.

A megcsinálás körébe tartozik az is, hogy a legény csak egy bizonyos leányt szeressen, s a más leányokat megutálja. Varázsigék mondása közben készített bűbajos szerek megitatása vagy etetése által ugyanezen célt szintén el lehet érni. Egy 1759-iki perből néhányat felolvasok, netalán valaki ki akarná ezen recepteket próbálni.

Annak, akit szeretnek kilencedik lábnyomából földet kell felvenni és hazavenni, mellyel a tűzhely, hol a tűz égni szokott, megtapasztandó. Tüzet kell tenni. Midőn a tűz meggyúl, háromszor ezen szavak mondandók: úgy égjen N.N.-nek a szíve utánam, mint ez a tűz.

A ház belső falai mézzel kenendők be ily igék mondása közben: valamint ezen négy fal örökké egymást nézi, úgy nézzen szüntelen reám N.N. és valamiképpen ezen falak meg nem válhatnak, úgy meg ne válhassunk mi is egymástól. Azután egy szitát kell kézbe venni, az alsó felivel visszásan fordítva, és az így visszásan fordított szitán keresztül a lisztet kilencszer kell megszitálni. A méz a falról levakarandó és a lisztel összeelegyítendő. Ekkor vizet kell a szájba venni, és azt is bele kell bocsátani, mikor a víz a szájban van, arra kell gondolni, hogy: valamiképpen ő nem szólhat, víz lévén a szájában, úgy N.N. se szólhasson rajta kívül senkivel. E matériából pogácsa sütendő, mely azután jó apróra törendő. N.N.-nek az ételi ebből megfűszerezendő.

Szenyes pendelyen keresztül égett bor szűrendő, közben azt mondván, hogy: valamint ez a pendely verődik az én testemhez, úgy verődjék N.N. is utánam. Ezen égett bort természetesen meg kell itatni.

Egy korsóban szenes vizet kell csinálni, s azt akár maga, akár más által N.N. ajtaja elé vinni, és a küszöb alatt keresztül elönteni.

Esős időben a vízre menni, olyan helyre, hol két patak összefolyik. Ott háromszor vizet meríteni és a vizet hazavinni, majd a szeretőnek a küszöbére önteni.

A szerető vagy vendég lovának a farkából és sőrénéből szőrt kell kitépni, mely a ház padlásán a kürtő felett fonaltekerőre helyezendő. A tekerőt visszafelé kell forgatni, melyből az következik, hogy az eltávozó szerető vagy vendég visszatér.

Döglött kutyá szájában megforgatott hajjal pogácsa sütendő. A kutyát meg kell pökdösni és azt mondani: valamiképpen a döglött kutyát utálják az emberek, úgy utáljon N.N. minden asszonyi állatot a szeretőjén kívül.

Zöld békát kell egy új fazékba tenni. A fazékra kilenc lyuk fúrandó és egy hangyabolyba helyezendő. A hangyák a békát megeszik, a csontja azonban megmarad, melyet ha valaki azt akarja, hogy őt szeressék, megeteti és felettébb fogják szeretni.

Ha egy asszony egy férfit szeret, de a férfinak egy más asszony is tetszik, akkor ezen asszony jobb lábának nyomából földet kell felvenni, mellyel a férfi ruhája bemázolandó, vagy bekenendő, hogy a férfi unja meg.

A másik szerető leány ajtaját és kapuját trágyával megkenni, közben mondjon ilyen szöket: valamilyen bűdös a trágya, épp oly bűdös legyen e ház, ha a bűzi a legény megérzi, soha többet nem megyen oda.

A maga kezeiről és lábairól a körmök levágandók és egy vas ösztökén megmelegítendő, illetve megaszalandók. A megaszalt körmöket azután egy rézmozsárban jól össze kell törni, s lisztbe téve pogácsa sütendő. A pogácsát szintén apróra kell törni és N.N. ételébe szórandó, hogy szeresse.

Az esetben, ha egy férfi távol van, és nem lehet tudni, jó kedvvel vagy haragosan jön-e haza, hogy jó kedve legyen, egy előruhát sokáig jól össze kell tekergetni, facsargatni és két vánkos közé helyezni, melyeken a férfi alszik. Reggel a férfitől megkérdezendő, micsoda álmat látott.

Hogy egy férfi más nőt ne szerethessen, egy fokos tűt kell elővenni, és varázsszavak elmondása

után a tűt hegyét a fokához vissza kell hajtani, illetve fordítani. A tűt azután a férfi küszöbe alá kell ásní és azt mondani: amint ennek a tűnek a vége benne van a fokában, úgy N.N. senki mással ne éljen.

Anyatejjel pogácsa sütendő és N.N.-el megéttetni, hogy el ne felejtessen, mint ahogy az anya nem feledkezik meg gyermekéről.

Orvosság, de egyúttal szerelmi bűbáj volt a következő szer is: medvehájat döglött kutyának a szájában harmadnapig tartani és N.N.-nek borban beadni.

Most néhány boszorkánypert óhajtok ismertetni. A mi boszorkánypereink nem lesznek szenzációsak, inkább megyei vonatkozásuknál fogva érdekelhetik a mélyen tisztelt hallgatókat.

Az Úr 1643-ik évének július 8-ik napján ZÁGONI JANKÓ Tamás Orbai széki alkirálybíró, DONÁTH Pál széki ügyvéd, mai nyelven ügyész által az Orbai széki rendes törvénykezési napon Kovásznán⁶ hivatalból vádat emeltet BAJCSI Jánosné Anna asszony ellen, mivel ugyancsak gelencei⁷. HÉJJA Máté nevű ifjú legénnyel szerelmi viszonyt folytatott, továbbá bűjös bűbáj készítő boszorkány és étető személy is. Az ügyész szerint az alkirálybíró JANKÓ Ferenc vádjait kész bizonyítani, s kívánja, hogy a fogságban levő vádlott bűneiért érdeme szerint halálra ítélessék.

A vádlott BAJCSI Jánosné ügyvédje, BARABÁS György az alkirálybíró vádjáról párt, vagyis a vádirat másolatát kéri, egyúttal időhaladékot is, hogy védence ártatlanságát bebizonyíthassa. A széki gyűlés mindezekhez hozzájárul azzal, hogy BAJCSI Jánosné állítsa elő tanúit is igazságának, illetve ártatlanságának bebizonyítására. Magától értetődik, hogy a vádlott továbbra is fogságban maradjon.

HÉJJA Máté nevében, ki az ügyben szintén érdekelt fél, ügyvédje, LÁSZLÓ Pál ugyanezt kéri, melyet a bíróság szintén megad, egyúttal utasítja, hogy bizonyosságaival és igazságával ugyanazon időre álljon elő, mikor vádlott társa pere tárgyalatni fog.

A folytatólagos tárgyalás egy hónap elteltével, vagyis 1643. július hó 15-én kezdődött meg. BAJCSI Jánosné a maga védelmére, úgy látszik, tanúkat nem tudott előállítani, ennél fogva kénytelen maga védekezni. Kétségbevonja a tisztnek, vagyis JANKÓ Tamás alkirálybírónak azon jogát, hogy őt fogságban tartsa, valamint orság, bűbájosság és étetés címen vádat emeljen ellene, mert, a JANKÓ Tamás előtt való vicetiszti

THURY György uram ugyanezekért már vádolta őt, kinek fizetett is, hogy a vádak alól tisztázza. Ami HÉJJA Mátéval való szerelmeskedését illeti, azt nem tagadja, de ezt ittas állapotában tette, azt azonban tagadja, hogy házasságtörést követett volna el. Törvényt kér, vagyis felmentést ártatlanságára. Ami pedig az alkirálybíró azon állítását illeti, hogy bizonyítani tud, ezt tennie nem illik, mert ellenkezik a szék azon szokásával, hogy akit bevádolnak törvénykereséssel mentesse magát. Egészen más volna az eset, ha az ura vádolná ilyen bűnéért.

A széki gyűlés a védekezés ezen formáját elutasítja és a vádat tovább is fenntartja, mert úgy találja, hogy az előző tiszt BAJCSI Jánosét sem az ország, sem a büjös-bájosság, sem pedig az étetés vétségei alól nem tisztázta, még ha fizetett is ezért. Elrendeli, a mostani vádló JANKÓ Tamás alkirálybíró bizonyosságai jöjjenek be és eskü alatt tegyék meg vallomásaikat. Ezek közül MENYHÁRT István következőképp vall: tudom azt, hogy BAJCSI Jánosné nyilvánvaló etető. GÁL Mihályt megétette, abban meg is halt. Azt is tudom, hogy nyilvánvaló or és parázna is. SEBESTYÉN Márton azt vallja, tudom, hogy nyilvánvaló büjös és bájos. Én velem KOZMA Pétert meg akarja vala etetni, de én nem cselekedém. CSÁKÓ Györgyné vallja: tudom azt, hogy BAJCSI Jánosné ZAKOR Judittal valami egyet-mást tevének össze itásban. Csinálák borbán és GÁL Mihálynak adék meginnia. Ő megivá, megbetegedék, azután meghala. KOZMA Balázsné, Anna a következőképp vall: tudom azt, hogy BAJCSI Jánosnéval inget varrattam a fiannak, hogy tőle hazahoztam, bübájt találtam benne. Ugyanígy vall KOZMA Mihályné is. BAJCSI Mihály azt vallja, mikor a vádlottat megfogták, HÉJJA Mátéval szerelmeskedett. Ezen tanúk kihallgatása után a széki törvényes szék a következő ítéletet hozta meg: mivel a bizonyosságok vallásából kitetszik világosan, hogy az a vétkes személy BAJCSI Jánosné nyilvánvaló büjös-bájos, or, emberetető és parázna, maga is megvallotta ebbeli vétkeit, érdemei szerint büntetődjék halállal.⁸ Vízbevetessék. HÉJJA Mátéről ítélet nincs.

A következő per mintegy száz év múlva, 1731. jún. 7-én tárgyalatott a Kézdi⁹ széki törvénykezési ülésen, MIHÁLCZ József kézdi¹⁰ alkirálybíró elnöklete alatt.

Ezen ülésen MIHÁLCZ József alkirálybíró nevében BAKK Pál széki ügyvéd vádolja kézdiszent-

léleki¹¹ KOZMA Simon árváinak jobbágyasszonyát, IZSÁK Ferencné PÁL Annók kézdiszentléleki lakost¹² azzal, hogy a fogságban levő vádlott különböző helyeken káromolta a Jézus Krisztust, Boldogságos Szűz Máriát, a Szenteket, továbbá büjös-bájos boszorkányoskodott, erkölcsstenkedett, más gonosz cselekedeteket vitt véghez, többek között egy éjjel az urát is meg akarta fojtani. A vádlott ezen cselekedeteit kész bizonyítani, ki különben álljon elé jó mentségeivel. Ha pedig magát nem tudja kellőképpen tisztázni, ítéltessék halálra.

IZSÁK Ferencné védő ügyvédje, BOD Lukács útján tagadja bűnösségét, s kész a nemes szék előtt ártatlanságát bizonyítani, mire a vádló kéri ezen ügyben határidő kitűzését, melyet mindkét fél részére még ugyanazon hó 28-ik napjára tűz ki a törvényes szék.

Ezen tárgyalási napon MIHÁLCZ József alkirálybíró bemutatja bizonyosságainak vallomásait, melyben egy bizonyság azt vallja: igaz az, hogy IZSÁK Ferencné úgy Jézus Krisztust, mint a Boldogságos Szűzet becstelen szavakkal illette. Két bizonyság azt vallja, hogy advával, teremtettével szitkozódott. A negyedik tanú azt vallja, hogy IZSÁK Ferencné a szántóföldön kezeit összecsapván, csattogtatván és füttyögtetvén rokolyáját összefogta és nagy hirtelen őt elkerülte. Egy másik tanú azt vallja, hogy vádlott egy éjjel, dacára annak, hogy az ajtó be volt zárva, bejött a szobájába és az ágyához lépett és rément, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy megölje, amit könnyen megtehetett, mert az ura nem volt benn a szobában. Ő azonban ébren volt és megismerte, hogy ezen személy IZSÁK Ferencné volt. A következő tanú azt vallja, hogy maga IZSÁK Ferencné mondta neki, ha nincsen a faluban, akkor az erdőben egy ág hegyén lakik, és oda hordanak neki inni valót. Egy tanú vallomása szerint IZSÁK Ferencné két ember magasságú vízbe esett, azonban nem süllyedt alá a torkánál, de vergődött, ugyanezen alkalommal két tanú állítása szerint a vízben nem vizesedett meg a ruhája az övén feljebb. Újabb három bizonyság pedig azt vallja, hogy IZSÁK Ferencnéől magától hallották, hogy hétszer volt a pellengérbe téve, de ő oda úgy jár, mintha a boltba menne. A vádló ügyvéd ezen vallomásokból a vádlottnak boszorkány voltáról meg lévén győződve, kéri az elnöklő alkirálybíró, hogy a vádlott boszorkány voltának tényleges megállapítása végett utólag is ne

csak a szokásos vízbevetéssel úsztattassék meg, hanem a boszorkányokkal szemben alkalmazott egyéb próbákat, illetve módszereket is vegye igénybe.

A törvényszék azonban nem helyezkedik az ügyész álláspontjára, mert ugyanazon év aug. hó 1-én tartott ülésén a következő végzést hozza: IZSÁK Ferencné boszorkányossága nincs eléggé kimutatva, de bebizonyított tény az, hogy a Jézus Krisztust és Szűz Máriát becstelenn szókkal illette, továbbá adtával-teremtettével káromkodott, de négy ember vallomásából azt állapítja meg a törvényszék, hogy a vádlott IZSÁK Ferencné néha-néha meg volt háborodva és tibelyedett, azaz tébolyodott elmével volt, és cselekményeit így követte el. Gonosz cselekedeteiért, tekintetbe véve a körülményeket, fél esztendei tömlöcben tartassék. Ezen büntetésének kitöltése után hóhér által pellengéreztessek meg, és a háromszéki¹³ főtisztiség által örökre kiűzessék.

Most felolvasok egy másik Orbai széki pert, mely már inkább magában foglalja azokat a tulajdonságokat, melyek a boszorkányokat jellemzik, mint a két előzőben. A pert Kovásznán¹⁴ 1742. szeptember 5-én indíttatja meg imecsfalvi¹⁵ IMECS Antal Orbai széki alkirálybíró BALOG János ügyvéddel, mint vádlóval altorjai¹⁶ MIHÁLCZ Péterné ABAFI Zsófia jobbágyasszonya, zágoni¹⁷ SÁNDOR Mihályné ÁDÁM Margit ellen boszorkánysága, gonosz lelkekkel való összekötése és egyéb terhes vétkei miatt. Mindenekelőtt arra kéri a széki gyűlést, rendelje el boszorkány voltának megállapítása céljából a vádlottnak száldokfából, azaz hársfából csinált jármon való általbújtatását, azután pedig a vízi próbát, vagyis a vízben való úsztatást, s ha boszorkánysága ezen próbák által bebizonyíthatnának, kívánja hogy SÁNDOR Mihályné elevenen égetessék meg. A vádlott ügyvédje újján természetesen tagadja azt, hogy boszorkány volna s gonosz társaságokkal állna összekötetésben, sőt, ártatlanságát kész bizonyosságokkal igazolni. Valakit vízben megúsztatni, vagy járomba bűjtatni nem lehet megtenni anélkül, hogy először a tanúk vallomásait meg ne hallgassák. A vádlott lehet ártatlan, s akkor a vádló keresetétől fel is kell oldozni. A széki gyűlés az ügyvéd ezen előterjesztéséhez hozzájárul és az ügy tárgyalását a következő ülésre halasztja, melyet két nap múlva, vagyis szept. 7-én tartanak meg. Ezen ülésre tiszt uram ökegyelme feleszámú bizonyosságokat jártatott elő a

vétkes SÁNDOR Mihályné ellen. Kik közül IZSÁK Boldizsárné azt feleli, azaz vallja: ennek előtte egy néhány esztendővel a zágoni Cserében gombáért akarván menni, a Cserében találkoztam SÁNDOR Mihálynéval, mostani fogságban levővel, ki karját megfogván kijebb vezette. Hát egy dudás és egy hegedűs vagyon ott. Volt-legalább száz boszorkány asszony, kik táncoltanak. Őt is táncba vitték. Egész estvéig táncoltatták, annyira, hogy alig mehetett haza esze nélkül. Azt kiáltották akkor a boszorkány asszonyok, hip-hop ki hilibi, ki haralyi. Azok között nem ismert meg más, csak Tamásfalvi¹⁸ SZÉP Lászlóné. Egy könyvet és egy kulcsot látott vala, és még SZÉP Lászlóné mondta, te nem közünkbe való vagy. BIRTALAN Mihályné azt látta, hogy SÁNDOR Mihályné leánya a kemence alatt lévén reszketett, SÁNDOR Mihályné foghagymát és holtstzenet egybetörvén, a kürtön kivetette, ezt mondván: menj el oda, honnan jöttél. Egy könyvet is látott nála, de mit csinált vele, nem tudja. VERES Miklósné és KIS Kata vallják, hogy mikor KIS András leányának öntött, erősen megcsattant, azt mondván SÁNDOR Mihályné, most ment el a lidérc tőle. SIMON Jánosné hasonlóképpen felel az öntötsérről. TÓTH Tamás azt vallja, hogy ő is beteg lévén, öntötetett SÁNDOR Mihálynéval, meggyógyult. Úgy egy öccsének is, az is meggyógyult, azt mondván, hogy ludérc a szívért tartotta. TOMPA Mihályné azt vallja: TOMPA Mihály halála előtt azt mondotta, hogy mikor ő az erdőre ment volna, SÁNDOR Mihályné egy két kerekű szekéren odaérkezvén hívja, hogy menjen el véle, mert ha el nem megyen, ihol elviszi az erejét. El is vitte volna a fogságban levő vádlott, és míg meghalt, testében semmi érzékenység nem volt. NAGY Jánosné azt vallja: kára lévén, elment SÁNDOR Mihálynéhez, hogy jósoljon nékie. Egy könyvet elévett egy kulccsal együtt és azon könyvet a maga ujjára és a NAGY Jánosné ujjára tette, s a könyv magától egyet fordult a kettőnek az ujján, s biztatta, hogy előkerül, de máig is oda vagyon a kára. GUZSBA SZTÁNCSUJné vallja, hogy elhagyta az urát, de visszament hozzá. GUZSBA SZTÁNCSUJ babot tetetett a vádlottal, hogy a felesége elé kerül-e hamar, vagy sem. A könyvet elévén SÁNDOR Mihályné azt mondja, harmadnap alati elékerül, holott GUZSBA SZTÁNCSUJné is jelen volt. Észrevévén a vádlott, hogy ott vagyon, akiről nézetett, GUZSBA SZTÁNCSUJt verni kezdé, hogy

miért csúfolkodik véle. KIS Elekné azt vallja, hogy megfenyegette mind őt, hogy férjhez nem mehet, mind az öccsét, hogy meg nem házasodhatik, ha a vádlottal meg nem békülnek. KELEMEN Miklós azt vallja, elveszvéen két lova, elment SÁNDOR Mihálynéhoz, ki elővett egy könyvet és egy kulcsot, a kulcsnak szólván jövendőt, hogy előkerülnek lovaim. Elő is kerültek. DOMOKOS Sámuelné azt adja elő: elveszvéen két ökre, ő is elment a vádlotthoz, neki is elővette a könyvet, hogy hallani fog az ökreiről. Hallott is, mert a medve megölte volt. Ifjú CSUTAK István azt vallja, hogy TOMPA Mihály mondotta volna, mikor SÁNDOR Mihálynéval találkozott az erdőn, arra unszolta, hogy verje magába a kést. A vádlott részére is bejártak némely bizonyosságok, csak egyik sem igazolhat tiszta ártatlanságáról, csak éppen nem tudom, nem láttammal bizonyítanak. Ezért úgy tetszett a törvénynek, hogy a fogságban levő vádlott vízben usztattassék meg, annak utána száldokfa járnon bujtattassék által, és ha ezen próbákon boszorkánysága konstatáltatni fog, kínoztassék meg tüzes vassal, hogy vele egyetértő társait kiadja, azután égettessék meg. Ha pedig nevezett próbák után boszorkánysága nem bizonyulna valóának, ily sok rendbeli gonosz cselekedeteiért majd isteni hatalmat magának vindikálván sokaknak botránkoztatására, hóhőrmester által vassal bélyegeztessék meg SÁNDOR Mihályné a homlokán, és a székbeől örökre csapattassék ki, s ha ennek utána a székbe jönné, azután egyszer s mindenkorra csapattassék ki, és ha ennek utána két vagy három bizonyság által bizonyítottatnék babvetése, önöntése s efféle Isten ellen való cselekedete, halállal büntetessék akárhol is. Vádlott fellebbezett ezen ítélet ellen, azonban fellebbezését nem engedték tovább a derék székre. Mivel SÁNDOR Mihályné, mint fennebb is említtem, MIHÁLCZ Péterné ABAFI Zsófia jobbagyasszonya volt, a tulajdonosnak ezen büntetésből kifolyólag kára lett volna, tehát a Torján lakó¹⁹ MIHÁLCZ Péter kérésére zágoni²⁰ VAJNA János kezes-séget vállalt 500 forint erejéig SÁNDOR Mihálynéért, hogy a szék bocsássa szabadon, mert félő, hogy a vétkes a tömlecben meghalálozik. A szék szabadon is bocsátotta a foglyot VAJNA János uram kezesességén, kiért viszont MIHÁLCZ Péter és felesége álltak jót vagyoni-lag az 500 forint erejéig. ²¹

Ezzel be is fejeztem előadásomat. Látjuk, Háromszéken is volt boszorkányüldözés s ezzel kap-

csolatosan perek, de hozzá kell tennem, nálunk 100 évre nem esik annyi per, mint Nyugat-Európa bármely államában egy napra. Miben rejlik ennek magyarázata? Kálmán király törvényeinek 57-ik cikkelyére szoktak hivatkozni, mely azt mondja, De strigis vero que non sunt nula questio fiat, vagyis a boszorkányokról, melyek nincsenek, ne legyen szó. Az újabb megállapítások szerint az említett törvényben levő striga szót tévesen fordították boszorkánynak, mert az varázslónőt jelent. A boszorkány neve latinul malefica, és így is használták. Kálmán király idejében azon varázslónők, kik a pogány magyarok idejében éltek és az ősz vallás szerint gyógyítottak vagy jósoltak, már kipusztultak.

Lehet, hogy úgy a törvényhozók és a bírák, mint a nép elkülete a boszorkányokról a nyugati értelemben vett hitet helytelennek ítélték, és azokat, mint ahogy mi, úgy ők is a mesék országába való alakoknak tekintették.²²

Jegyzet

1. Áthúzza, föléírva: Transilvániában.
2. Többszörösen áthúzott az első példányban, nem is rekonstruálható, a második példányon viszont csak két vonallal áthúzott, olvasható maradt. Tiszázandó még az adat forrása, pl. SZABÓ T. Antila az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. kötetében 1567-ből és 1572-ből említi először a boszorkány szót, mind a kétszer úgyszintén kolozsvári forrásból.
3. Többszörösen áthúzza, föléírva: megyénkben, a második példányon megyénken.
4. A fellárás és feldolgozás alatt levő háromszéki állami és egyházi levéltárakból eddig előkerült adataink messzemenően igazolják CS. BOGÁTS Dénes megállapításait. A legtöbb perben nem a boszorkányt vádolják, hanem a boszorkánynak minősített személyt kér kárértést és becsületesértést. Az Orbai Széki Egyházi Levéltárból előkerült boszorkányperek mind 1643 utániak.
5. Az első példányon többszörösen áthúzza, nehezen rekonstruálható, a második példányon egyszerű áthúzással.
6. Átjavítva: Covasnan.
7. A két utolsó szó az első példányon többször, de olvashatóan hagyva. áthúzza, a második példányon egy vonallal áthúzza.
8. A háromszéki eddig ismert boszorkányperek közül ez az egyedüli, amelyben a boszorkányra halálos ítéletet hoznak.
9. Átjavítva: Chezdi.
10. Sűrűn besatírozva.
11. Az első példányon többszörösen áthúzza, nehezen rekonstruálható.
12. Az utolsó két szó az első példányon besatírozva, illetve többszörösen áthúzza, előbe illesztve az -ot végződés, a második példányon egyszerű áthúzással.
13. Az első példányon törlesszerűen áthúzza, nem rekonstruálható, a második példányon egy vonallal áthúzza.
14. Átjavítva: Covasnan, a második példányon: Covasnan.
15. Az első példányon többszörösen áthúzza, nehezen rekonstruálható, a második példányon egy vonallal áthúzza.
16. L. mint az előbbi jegyzet.
17. Az 4-ről az ékezet törlése.
18. L. mint a 16. sz. jegyzet.

19. Az első példányon többszörösen áthúzva, illetve törésszerűen még utána, nem rekonstruálható teljesen, a másodpéldányon két vonallal áthúzva.

20. Az á-ról az ékezet törölve.

21. A fent idézett példákából is láthatjuk, hogy a boszorkányság próbája Háromszéken is ugyanaz volt, mint egész Erdélyben általában. A víz- és tűzpróba, száldokfa járómba fogás stb. összeurópai próba, helyi specifikum nem fűződik hozzá.

22. CS. BOGÁTS Dénes az 1943-ban megjelent Háromszéki oklevél-szó-jegyzékébe nem építette be a boszorkányság címszót, lehet, hogy komolyabb, önálló tanulmányt akart erről a témáról írni. Az adatai pontosabb azonosítására eddig a Sepsí-, Kézdi- és Orbai széki törvényszéki iratokat tekintetem át, a Székely Nemzeti Múzeum levéltárában pedig a CSEREYné- és a CS. BOGÁTS-csomókat. Az ismertetett boszorkányperek jegyzőkönyveit eddig nem sikerült fellelni. A feltárás jelenlegi állása mellett az eredeti levéltári anyag lehetséges további állomása sem bizonyítható még (sem a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárbeli állapotok, sem a Zalaegerszegen elpusztult evakuált anyagról eddig tisztázottak nem teszik ezt egyelőre lehetővé).

(A családnevek majuszkulás kiemelését, az idézett szövegeket beleértve, kötet szerkesztési szempontok indokolják. A szerk.)

Dénes CS. BOGÁTS:
Procese de vrăjitoare în
Trei Scaune, sec. XVII-XVIII
(Despre publicare)

Cercetătorul Dénes CS. BOGÁTS, fost arhivist al Muzeului Național Secuiesc, membru al consiliului dirigent, mai târziu custode de onoare, a fost unul dintre cei mai buni cunoscători ai trecutului din Trei Scaune. Până acum i s-au cunoscut mai ales lucrările de istorie a limbii și cele genealogice. Recent Muzeul a inițiat un proiect de cercetare a istoriei științei în provincie, în cadrul căruia a început și cercetarea moștenirii lui CS. BOGÁTS. Publicăm în premieră o lucrare a lui, de domeniul etnografiei istorice. (Enikő SZ. GAZDA)

Dénes CS. BOGÁTS:
Witch-Trials in Háromszék
during the 17th-18th Centuries
(About the publication)

The researcher Dénes CS. BOGÁTS, former archivist of the Székely National Museum, member of its leading board, later custodian of honour, was one of the best specialists in the history of Háromszék. So far, his works on the history of the language, and on genealogy are the best known. Recently, the museum started a research project on the history of science in the province, that started with the investigation of the inheritance of CS. BOGÁTS. We publish for the first time one of his works, in the field of historical ethnography. (Enikő SZ. GAZDA)

1. ábra Vízpróba. Fametszet 1613-ból, Magyar Történelmi Képcsarnok

